

Другая традыцыя

Ад рэдактара

Для сярэдняга беларуса гісторыя яго зямлі пачынаецца досыць нядаўна, пасля падзелаў Рэчы Паспалітай, Кастрычніцкай рэвалюцыі або найчасцей Вялікай Айчыннай вайны савецкага народу. Даўнейшая гісторыя бачыцца больш цьмяна і асацыюецца з кіеўскімі і літоўскімі князямі, барацьбой расейскага і беларускага народаў за ўзьяднаньне, а то і прымусовым насаджэньнем уніі. Як цьвердзяць безуважныя сацыялягічныя апытаньні, сярод любых гістарычных герояў беларускага народу — Пётар I, Кацярына II і Аляксандар Сувораў. Недзе ззаду цялёпаюцца Вітаўт з Каліноўскім, сьпераду крочаць Машэраў з Лукашэнкам. Выбарным манархам Рэчы Паспалітай месца ў гэтым пантэоне ўжо не застаецца.

Камусьці гэта можа падацца цалкам натуральным, для мяне ж гэта знак таго, што з нашай памяці груба і нахабна выкрасьлены цэлы пласт гісторыі. Манархамі сваёй былой дзяржавы можна не захапляцца, але ведаць пра іх трэба абавязкова. Уяўленьні пра ўбоства беларускай мовы і адсутнасьць у беларусаў гісторыі да ўзьяднаньня з Расейскай імперыяй маюць супольнае паходжаньне. Яго трэба шукаць у каляніяльных і імперскіх ідэалёгіях XVIII — XIX ст., якія апісвалі беларусаў як абарыгенаў паўночна-заходняй ускраіны Расеі, што паслугуюцца скалечанай расейска-польскай мовай і сам факт існаваньня якіх толькі нядаўна быў устаноўлены вялікай расейскай навукай. Калі гаворка ішла пра традыцыі беларусаў, то абавязкова ў пляне народнасьці, фальклёрнасьці і звычайнасьці. Факт, што беларусы разам з палякамі, літоўцамі і іншымі нацыямі Рэчы Паспалітай падчас існаваньня гэтай дзяржавы маглі падзяляць эўрапейскі палітычны досьвед, у тым ліку высокаразьвіты на тагачасныя меркі парлямэнтарызм, грамадзянскую супольнасьць, а таксама прававую культуру, адмаўляўся. Як не прызнаецца цяпер, што яшчэ пару стагодзьдзяў таму назад польская культура была надзвычай прыцягальнай для беларусаў — значна болей за «общерусскую».

Так цынiчна прынiжаючы разарваную на тры шматы, але ўсё яшчэ жывую (бо захаваную ў выглядзе традыцыi) Рэч Паспалiтую самасьцьвярджалася Расейская iмпэрыя — дзяржава, якая, паўтаруся, ставiла знак роўнасцi памiж беларусамi i народнасцямi ўсходнiх стэпаў i якой самой мадэрнiзацыя патрабавалася ў значна большай ступенi. Больш за тое, павышэньне агульнага ўзроўню Беларусi пастаянна дэляравалася як легiтымiзацыйны прынцып расейскай прысутнасцi ў краiне. Перароблiваючы пасля паўстаньня 1863 г. францiшканскiя або дамiнiканскiя калегiюмы пад расейскамоўныя настаўнiцкiя сэмiнарыi, гэтая ўлада рабiла выгляд, што ўпершыню нясе сьвятло навукi i цывiлiзацыi мадзючым сялянам-беларусам. Хоць унутраныя расейскiя губэрнi былі значна больш адсталыя ў параўнаньнi зь беларускiмi (узяць бы такi крытэр, як канцэнтрацыя помнікаў эўрапейскай архiтэктурны на тысячу квадратных кiлямэтраў тэрыторыi), расейскiя piсьменьнiкi i этнографы апiсвалi стан рэчаў з дакладнасцю наадварот. Беларусь у iх паўставала як абшар з вымiраючым насельнiцтвам, з разбуранай iнфраструктурай, якi гiбее пад апекай самаўладнай i дэспатычнай польскай шляхты.

(Парадаксальна, але i само ўяўленьне пра самастойную Беларусь у складзе Вялiкага Княства Лiтоўскага магло ўзьнiкнуць толькi пасля iстотнага ўразаньня памяцi пра Рэч Паспалiтую.)

Падобную палiтычную тактыку скарыстоўвалi i нямецкiя акупанты Беларусi ў XX ст., — маўляў, яны занялi Беларусь для таго, каб вярнуць Беларусь ва ўлоньне народаў Эўропы, адрадзiць беларускую культуру, зьнiшчыўшы бальшавiкоў i жыдоў. Абодва рэжымы да апошняга адмаўлялi дэмакратычнае волевыяўленьне народу i таму былі вымушаныя прыкрывацца цынiчнай дэмагогiяй: дзейнiчаць ад яго iмя, прэтэндуючы на самае чуйнае разуменьне i выражэньне яго «законных iнтэрэсаў». Не выпадкова, што сёньня на тлумачэньне таго, якiя кнiгi i выданьнi маюць «антыбеларускую» скiраванасць, прэтэндуе такi рэлікт сталiнiзму, як Камiтэт дзяржаўнай бясьпекi.

I праз два стагодзьдзi пасля свайго зьнiкненьня на палiтычнай мапе Эўропы першая Рэч Паспалiтая нагадвае аб сабе ў Беларусi. Сяргей Шупа гадоў 15 таму назад пiсаў, што жыхары паўночна-заходняй Беларусi без сур'ёзных на тое падставаў лiчаць сябе палякамі. Як на мяне, падставы для гэтага самыя сур'ёзныя — нацыянальная сьвядомасьць гэтых людзей захоўвае памяць аб тых часах, калi ў Беларусi дамінавала польская культура. Калi мова i нацыянальная сьвядомасьць не супадаюць, гэта цалкам па-эўрапейску. Аналягiчная сытуацыя ў Эльзасе, дзе аўтахтоннае насельнiцтва гаворыць на дыялекце нямецкай мовы, але мае францускую палiтычную сьвядомасьць.

Гэты нумар «ARCHE» задуманы не для таго, каб зводзiць гiстарычныя рахункi або дэканструяваць нацыяналістычныя мiты. Сапраўды, стаўленьне да беларускай мовы не было моцным бокам палiтычнай элiты Рэчы Паспалiтай. Зь iншага боку, iдэя Беларусi ў этнiчным разуменьнi больш за 150 гадоў выкарыстоўваецца для легiтымiзацыi недэмакратычных рэжымаў i iх лiдэраў.

Гiсторыя iснаваньня Беларусi ў палiтычнай прасторы Эўропы скончылася

разам з падзеламі Рэчы Паспалітай. Няма сумневу, што «ўзьяднаньне» з Расейскай імперыяй азначала для беларускіх земляў калясальную затрымку на шляху да дэмакратыі, свабоды і вольнага рынку. Нейкім апраўданьнем быў клопат новай улады аб беларускай мове і культуры. Але наколькі ён быў фальшывым і каньонктурным, паказаў вядомы рэфэрэндум 1995 г. Ён стаў вяхой у нашай гісторыі: для беларускай улады ідэя росквіту нацыянальнай культуры перастала быць падставай для палітычнай легітымізацыі. Аказалася, што беларускамоўным беларусам у незалежнай Беларусі месца адведзена ў субкультурных гета.

У абсягу «дарасейскай», сутнасна эўрапейскай гісторыі Беларусі цэнзураваньне нашай традыцыі адчуваецца наймацней, бо як палітычная эмансipaцыя, так і рух Беларусі ў эўрапейскім кірунку немагчымы без мабілізацыі гістарычнай памяці аб дарасейскай, эўрапейскай Беларусі. І наадварот, ад яе зьнявечаньня залежыць гістарычнае быцьцё ці небыцьцё аўтарытарных правіцеляў.

Эўрапейская традыцыя Беларусі — рэспубліканская, мяцежная, антыдэспатычная, заснаваная на памкеньнях гордага чалавечага духу. Як падчас паўстаньня Каліноўскага, для яе па-ранейшаму актуальным застаецца непрыняцьце эўразійскага дэспатызму і дэмантаж тутэйшага самаўладзьдзя. Акурат таму, што ў ёй закладзены вызвалены патэнцыял, яна настойліва замоўчваецца ў школьных падручніках, з уладных трыбун і ў тэле- і радыёперадачах.

Камусьці гэты нумар прапануе падарожжа ў амаль казачны сьвет, бясконца адарваны ад цяперашняй рэальнасьці. Але ў думках я з тымі, хто знойдзе ў ім новыя матывацыі для супраціву, а таксама ключы да эўрапейскай будучыні нашага краю.